

riului, sînt menționate paralel cu descrierea vieții economice a așezării. Baza economică a Savariei constă în primul rînd în producția agricolă și activitatea comercială, deoarece dintre asociațiile profesionale inscripțiile nu amintesc decît pe *collegium fabrum et centonariosum*. Anexa acestui capitol, cuprinzînd materialul onomastic clasificat după *gentilicia*, este foarte sugestiv pentru înțelegerea structurii etnice și sociale a Savariei pe parcursul celor patru secole de viață romană.

În cap. III, tabloul vieții religioase așa cum poate fi schițat pe baza izvoarelor analizate, se înfățișează la fel de complex ca și în celelalte orașe ale Panoniei. Dedicățiilor către *Iuppiter*, singur sau împreună cu celelalte divinități ale triadei capitoline, li se adaugă cele către *Mars*, *Victoria*, *Fortuna*, *Hercules*, *Liber* ș. a. Între divinitățile orientale, un loc deosebit este ocupat de cele egiptene. *Iseum*-ul de la Savaria, important și prin piesele descoperite în interiorul său, este printre puținele temple ale zeilor greco-egipteni păstrate în această parte a imperiului. Divinitățile syriene sînt reprezentate în primul rînd prin *Iuppiter Dolichenus*. Viața religioasă, atît cultele oficiale cît și cele private, sînt analizate succint, în cadrul general al sincretismului religios dominant în imperiu în secolele II—III e. n., a politicii religioase în imperiu, pînă la progresul și victoria oficială a creștinismului în secolul al IV-lea.

Capitolul al IV-lea analizează, în special din punctul de vedere al istoricului de artă, reliefurile și inscripțiile votive, portretele împăraților și monumentele funerare. Pe criterii tipologice și stilistice au fost stabilite două faze în arta monumentelor sculpturale ale Savariei. O primă fază timpurie este aceea în care se recunoaște stilul epocii Flavilor și a lui Hadrianus, ultimele monumente avînd unele legături cu arta epocii antoniniene tîrzii și severiene. Cea de-a doua fază ar data de la sfîrșitul secolului al II-lea. Clasificările, exemplificate la diferite categorii de monumente, motive figurale sau ornamentale, sînt însoțite de considerații asupra unor influențe locale, din provinciile vecine sau mai îndepărtate.

Cum se poate observa și din sumarul lucrării, cealaltă jumătate a textului este ocupată de catalogul inscripțiilor, cu un complex și competent comentariu epigrafic și o descriere detaliată a monumentelor sculpturale de toate categoriile. Indicele materialului epigrafic și indicele general, precum și ilustrarea pieselor analizate, încheie acest reușit și echilibrat volum despre Savaria.

EDIT B. THOMAS, *Helme. Schilde. Dolche. Studien über römisch-pannonische Waffenfunde*, Budapesta, Akadémiai Kiadó, 1971, 150 p., 80 pl. (p. 57—138)

Cartea cercetătoarei maghiare Edit B. Thomas nu este o monografie despre descoperirile de arme de lux din epoca romană din Pannonia, ci, așa cum rezultă și din subtitlu, ea reunește trei studii distincte, primul tratînd despre coifuri, al doilea despre scuturi și al treilea despre pumnale. Autoarea adună toate armele de lux cunoscute din Pannonia din epoca romană, oferind o descriere amănunțită a lor, precum și ample informații în legătură cu condițiile de găsimă, cronologia, tehnica de execuție și proveniența lor. De asemenea, autoarea prezintă principalele opinii referitoare la proveniența armelor de lux din Pannonia, aduce argumente noi pentru susținerea sau respingerea unor teze mai vechi și formulează unele puncte noi de vedere.

Coifurile au fost împărțite de autoare în două grupe. Prima grupă, alcătuită numai din două exemplare, cuprinde coifuri de paradă din bronz cu decor în relief, acoperite cu metal alb (argint), pe care Edit B. Thomas le datează în secolul al II-lea al e. n. și le consideră ca provenind din Orient. Autoarea nu exclude nici posibilitatea ca ele să fi fost lucrate într-un atelier din regiunea Dunării Mijlocii de către meșteri veniți din Orient. Cea de-a doua grupă, din care ne sînt prezentate cinci exemplare, cuprinde coifuri din fier cu creastă, acoperite cu plăci de argint; unul din exemplare (Budapesta — Piața Eskü) era placat cu foi de argint aurite decorate în relief, pe care erau montate și pietre semiprețioase. Cercetătoarea maghiară consideră că aceste coifuri au fost lucrate într-un atelier din Sirmium, între deceniile al doilea și al șaptelea din secolul al IV-lea e.n.; întrebuintarea lor mai este admisă și după această perioadă.

Referitor la coifurile din cea de-a doua grupă, ar fi fost necesară o analiză tipologică mai amănunțită, pe baza căreia să se încerce o eventuală departajare cronologică în ceea ce privește data confecționării lor. Din fotografiile și desenele de coifuri prezentate în planșele X—XXXVII apar diferențieri vizibile. Dealtfel, autoarea recunoaște (p. 22) că exemplarele din această grupă de coifuri prezintă și unele deosebiri. Ținînd seama tocmai de detaliile de ordin tipologic, am înclina să încadrăm exemplarul nr. 4 de la Intercisa (p. 16, pl. XXIII—XXVII) într-o fază mai veche, exemplarele 1, 2 și 3 de la Intercisa (p. 15—16, pl. X—XXII) într-o fază de mijloc, iar exemplarul 5 de la Budapesta — Piața Eskü (p. 17—25, pl. XXIX—XXXVII) într-o fază mai

tîrzie. Diferențierile cronologice se referă evident la data confecționării coifurilor; utilizarea lor o perioadă mai îndelungată explică și folosirea concomitentă a unor variante tipologice deosebite. Precizările de ordin cronologic, ca și acelea referitoare la proveniența lor, așa-dar problema atelierelor în care au fost lucrate, solicită încă studii suplimentare și de profunzime, care trebuie să aibă în vedere nu numai arta de a lucra coifurile, ci și alte categorii de obiecte din metal. Deocamdată reținem opinia potrivit căreia coifurile din cea de-a doua grupă, produse tipice pentru regiunea Dunării Mijlocii, au fost lucrate într-un atelier din Sirmium.

Cele două *umbo*-uri de scut de la Százhalombatta și Dunaföldvár, cu o bogată ornamentație, provin după Edit B. Thomas dintr-un atelier din Siria sau din regiunea Alexandriei și datează din secolul al II-lea e. n. Pentru aceste piese autoarea nu mai lasă loc unei eventuale proveniențe dintr-un atelier din zona Dunării Mijlocii, în care s-ar afla meșteri veniți din Orient, așa cum întrevede această posibilitate atunci cînd discută coifurile de paradă din bronz cu decor în relief din prima grupă. Or, dacă teoretic acceptăm, ca o eventualitate, și teza unor ateliere cu meșteri din Orient în regiunea Dunării Mijlocii, atunci trebuie să o considerăm posibilă atît în cazul coifurilor din grupa întia, cît și a scuturilor. Acest raționament ni se pare cu atît mai îndreptățit cu cît ambele categorii de arme la care ne

referim datează din aceeași perioadă și prezintă elemente comune de tehnică și decor.

În cel de-al treilea studiu, pornind de la exemplarul descoperit la Dunaföldvár, Edit B. Thomas face interesante observații privind tipologia, cronologia și proveniența pumnalelor din fier decorate prin încrustație cu argint sau aur ori cu motive emailate.

Indicele cu care se încheie volumul este foarte amănunțit, cuprinzînd și termeni lipsiți de importanță, ca de exemplu „Gebäude”. Paginile n-au fost indicate totdeauna exact. Astfel, termenul „Paraderüstung” nu apare la p. 18, dar găsim „Paradehelm”, care la indice n-a fost trecut. Cuvîntul „Bronzegefäße” nu apare la p. 37, iar numele „Gonzenbach” nu se întilnește la p. 47, ci la p. 48; „Hofkunst” apare numai la p. 23 și 24, iar la p. 25 se găsește doar cuvîntul „Hof”. „Norditalien” ar fi fost mai indicat să fie inclus la „Italien”, termenul de bază.

Volumul apare în condiții grafice excelente, iar ilustrația, cuprinzînd nu numai piesele studiate din Pannonia, ci și unele din exemplarele folosite ca analogii, este de o foarte bună execuție.

În concluzie, prin datele analitice și sintetice pe care ni le pune la dispoziție, ca și prin bogăția și calitatea ilustrației, cartea Editei B. Thomas este deosebit de utilă în cercetarea antichităților romane din primele patru secole ale erei noastre.

ION IONIȚĂ